

MURÁDIN JENŐ

„Magyar művész Alvincen 1908-ban”

Ó, soha-soha ilyen szívszakasztót
(Szentimrei Jenő)

Megvallhatom, majd mostanáig eszembe nem jutott volna, hogy a millenárius idők egykor ünnepelt festőjével, Pataky Lászlóval (1857–1912) bármikor, bármilyen szinten foglalkozzam. Ömlesztve ontott illusztrációi, kurucos-lovas képtémái, alföldi csikósai, amelyeket – a békebeli idők lapjait forgatva – a Vasárnapi Újság vagy a Herczeg Ferenc alapította Új Idők olyan obligát módon közölt, teljességgel közömbösen hagytak.

Akkor hát hogyan?

Két okból nyúltam, inkább életrajzi megközelítéssel, a témához. Egyrészt azért, mert pályájának kezdete és vége igencsak kapcsolódik a Kárpát-medencének ahhoz a keleti térségéhez, amelynek művészettörténeti kutatását a kezdetektől feladatommak tartottam és tartom. Másfelől a festő pályaképe olyan forrásaira bukkantam, amelyek teljes drámaiságában tárják föl élete utolsó szakaszának szintén a szülőföldhöz kötődő és nagyrészt homályban maradt végjátékát. Mindeközben mentséget is találtam számára egy-két meghatározó és tényleges tehetségére valló műben.

A források: Nagyenyed, a kollégiumi évek, a festő alvinci műtermének hangulata, az idelátogató enyedi tanárok és diákok benyomásai, néhány szórványos írás a festőről és a helyszínekre vezető terepszemle. De mindenekelőtt Szentimrei Jenő tanúskodása, kinek kivételes értékű családi-társadalmi környezetrajza nélkül valóság-hű árnyaltságában meg sem közelíthető az utolsó évek története.

Szentimrei Jenő (1891–1959), az erdélyi magyar irodalom kezdeteinél bábáskodó költő és szépíró emlékiratainak első kötete 1957-ben már nyomdai megjelenés előtt állt, amikor a magyar forradalmat követő megtorlások hangulatában a kiadó elbizonytalanodva, a megjelentetésétől visszavonult. A cenzúra csak egy évtized múltán lett az életrajzzal engedékenyebb, majd egy frissebb kiadás (*Városok, emberek, Kriterion, Kolozsvár, 2009*) minden föllelhető töredékes szöveggel kiegészítve tette teljessé a nyelvében-szövegében lebilincselő kötetet. A hatszáz s valahány oldalban csak kis rész Pataky Alvincen töltött utolsó éveinek leírása. Elsikkadt az érdeklődés előtt, és végigolvasva a kötetet magam is csak mostanában bukkantam rá. Mint ahogy bibliográfiai összeállításokba sem került be Szentimreinek az az írása, amelyben először foglalta össze a témát. Elterelő címe volt ebben a hibás. Ugyan kinek akadt volna meg a szeme a képzőművészetek iránt érdeklődők közül a kolozsvári Ellenzék *Gyöngé violának...* című riportján (1930. nov. 23.)? Egy népdal kezdő sora volt ez, *Gyöngé violának letörött az ága*, amelyet a festő sírjánál az alvinci temetésen énekeltek el.

SIC ITUR...

„Így jutottunk el – a dantei sorokat idézve – a csillagokig.” Pataky László pályáján jó ideig semmi sem mutatta, hogy fölívelő hírneve majd reménytelen csillaghullásban fog végződni.

„Alsó-Fehér vármegyei kurta nemes és a szabadságharcból idegyökerezett muszka doktor lányának gyermeke volt az enyedi kollégium e nagyon szegény és nagyon tehetséges tanulója” – írta róla Szentimrei az Ellenzék idézett írásában.

Iskolai éveiben nem tartozott a jó tanulók közé. Ez azután el is döntötte, hogy nem lesz teológus, orvos vagy bölcsész, mint ahogy bizonytalan terveiben elgondolta. De Nagyenyeden, a Bethlen Gábor alapította nagy hírű kollégiumban már volt példa arra, a Barabás Miklósé, hogy a rajztehetségével kitűnő növendékből neves festő váljék. Pataky is, mint Barabás, nagyon messziről érkezett az is-

kolába, de ő nem a Kárpát-kanyar háromszéki sarkából, hanem az Erdélyi-Érc-hegység egykor aranybányáiról nevezetes vidékéről. A félárva fiú sorsát (anyját hatéves korában elvesztette) éppen korán megmutató rajz tehetsége juttatta el a budapesti Mintarajziskolába. A mindig segítőkész Kemény István báró, csombordi birtokos és egykori '48-as harcos ajánlásával és támogatásával kezdte tanulmányait a magyar fővárosban. Innen követte azután a kiegyezés utáni magyar művészpályák klasszikus útját, Budapestről Münchenen át Párizsig. Rajzi virtuozitása nem állt arányban a színérzékenységgel. De az 1880–90-es évek akadémista festészetében ez nem volt annyira kiütőköző. Két téma érdekelte igazán, a Münchenben akkoriban uralkodó zsáner és a magyar Alföld, különösen a Hortobágy lovas témái, és ezzel összefüggésben a kuruc romantika. Ingázott is éveken át a bajor főváros, Párizs és Debrecen között. Miután 1888-ban *Hírmondó* című festményével megnyerte a hatezer frankos Munkácsy-ösztöndíjat, párizsi tartózkodásának és továbbtanulásának biztos alapjai nyíltak. Így került Munkácsy közvetlen környezetébe is, akitől biztatást és tanácsokat kapott. Mestere kivételesen még rajzait is korrigálta. De Párizsból – mint a kritikus és művészettörténész Farkas Zoltán írta – nem látott mást, mint Munkácsyt (Vasárnapi Újság, 1912/10). Mint ahogy Münchenben is, jóllehet közelről ismerte Hollósyt, a nagybányaiak táborverésének sem volt sem résztvevője, sem elképzeléseiknek híve. S bár a *Hírmondót* maga a király, Ferenc József vásárolta meg, dicsőségének zenitjéről csak lefele vezethetett az útja.

Tényleges kvalitásai drámai alaphangú festményein érezhetőek meg leginkább. Ezek közé tartozik *Szeged pusztulása* című nagy kompozíciója, kárvallott szegény halászaival, majd milleniumi képe (*Munkács átadása*), és utoljára a *Rabtemetés*, az enyedi börtön világából vett téma. Ezek sorába illeszkedik a *Krumpliszüret* című, szintén nagyméretű (170 × 264 cm-es) vászna, amely magyar állami letétként a marosvásárhelyi Közművelődési Házba került.

Érdeemes megállni ennél a festménynél, mert kevés olyan mű van, amely hívebben tükrözné a francia Bastien-Lepage gyöngyházzsínű plein-air naturalizmusát, mint éppen ez a kép. Ködös, szürke időben asszonyok szedik a kiásott krumplit. Egyikük kosarat tartva áll, mellette fiatal fiú kalapban, kezében kapával. Háttérben éppen csak felsejlő házak. A kompozíció kiegyensúlyozott, a nők ruhái természetes hullásban követik alakjukat, a részletek, a kosár fonata például, fényképszerűen realisztikus hűségűek. A fiatalon elhunyt Bastien-Lepage kultusza a későbbi nagybányaiakra, köztük egy ideig Ferenczy Károlyra is erőteljesen hatott. De Nagybánya, a kolónia ezt meghaladva más irányba váltott hangot. Pataky a francia ihletettségből csak eddig jutott el. Nem hatottak rá az impresszionisták, és legkevésbé sem a rajtuk túllépő stílusigazodások.

A festmény, a *Krumpliszüret* 1894-ben készült, s egyben korszakzáró mű Pataky pályarajzában.

PATAKY LÁSZLÓ: Krumpliszüret, 1894

AZ ALVINCI REMETE

Egy idő után éreznie kellett, hogy a magyar művészet és alkotói szemlélet más irányba fordul, és ehhez az ő megkésett realizmusának mind kevesebb köze van. Miután 1889-ben megnősült, a családalapítás is a vidéki elvonultság irányába terelte életét. Felesége, Kreybig honvédtábornok Riza nevű leánya énekesnői pályáját hagyta oda, hogy férje mellett a családi élet meghittségét biztosítsa.

Az alsó-fehér megyei Alvinc lett a családi fészek, ahova eleinte csak nyaranként költöztek ki, majd véglegesen otthonuknak választották. A Gyulafehérvár, az egykori fejedelmi székhely közelében fekvő helység Nagyenyedtől sem esett messze. Így a festő annál inkább érezhette, hogy hazatért a szülőföldre.

Hogyan került a képbe Alvinc?

A családtörténet számon tartja, hogy Pataky apjának pár hold földje s egy szerény házastelke állott a nagyközségből járásszékhellyé előlépett Maros menti településen. Ezt örökölte a festő. Maga a vidék és falu történelmi nevezetességű helynek számított. Itt állott a már akkor romos, csak részben lakható, mára teljesen lepusztult Martinuzzi-kastély, ahol a bíborost, Fráter Györgyöt Castaldo zsoldosai meggyilkolták. Bethlen Gábor ide telepítette le az anabaptista menekülteket, akik a legszebb erdélyi kerámiával, a habán porcelánokkal ajándékozták meg a Kárpát-medence egész térségét. Itt verte le Bem 1849 elején a Szászvárosból menekült osztrákokat. A kálvinista hívek gótikus temploma 13. századi nyomokat őriz. Mindehhez a Maros szépséges lapálya kínált festői témát, s annak mintegy keretezése a vidéket hosszan határoló hegyvonulat, az Erdélyi-Sziget-hegység délre eső lába. A társaságot kínáló magyar nemes családok többsége a Maros-hídon túli Borberekén lakott, amely Alvinc úri negyedének számított.

Pataky ide menekült a világ elől. El akart vonulni az őt egyre kevésbé értő nagyvárosi környezetből. De nem azért, hogy munkátlanul eltemetkezzen – a munka, a festés életeleme volt –, Malonyai Dezső jellemzése szerint „emésztően szorgalmas” alkata ezt eleve kizárta (Művészet, 1913/2, 42–50.). Mindehhez azonban műterem kellett. Nem a falusi ház, hanem egy valóságos „atelier”, ahol a róla még el nem feledkező rendelők megbízatásait teljesíthette.

A kipadolt alvinci parasztház már csak azért is alkalmatlanná vált a munkálkodásra, mert benne hovatovább egész gyermeksereg nevelkedett. Négy leány és egy fiú. Közülük az 1892-ben született Pataky Sára és az 1894-es születésű Pataky Katalin szintén a művészpályát választották; a művészeti szakirodalom az ő munkásságukat is számon tartja.

Az esélyt az alvinci műterem megépítésére egy nagyszabású megrendelés hozta meg. Pályatársával, a szemléletében vele igencsak rokon festővel, Vágó Pállal közösen tervezték meg és kivitelezték a Ludovika Akadémia kuruc tárgyú falképeit. A rá eső nyolcezer forintnak mintegy felét fordította arra, hogy alvinci telke kertjében épült műtermét kibővítsen, és hatalmas üvegfallal korszerűsítse.

Ez az üveg műterem olyannyira látványossága lett a helységnek, hogy érdeklődőket, ismerősöket is odavonzott. Az 1900-as év nyarán a nagyenyedi kollégium tanári kara és ifjúsága látogatott el ide, tiszteletét téve az egykori enyedi diáknál, Pataky Lászlónál. A riportszerű beszámolót, a kollégiumi tanár, dr. Farnos Dezső írását a Közérdek című enyedi lap nyomán a kolozsvári Újság vette át. Innen idézem: „Tágas, képekkel, vázlatokkal megrakott falú terem tárul föl előttünk. Az éjszakai oldal egészen üveg. A keleti fal előtt nagy állványon óriási vászon.” (*Pataky László műterméből*, Újság, 1900. aug. 6.)

Millenáris megrendelés: *Munkács bevétele*. A festmény címét két változatban említik: *Munkács bevétele* mellett *Zrínyi Ilona feladja Munkács várát* néven találjuk lexikonokban és néhány leírásban.

A történet ismert: Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc, majd Thököly Imre felesége a munkácsi várba húzódott vissza, amelyet 1686 márciusától 1688 januárjáig védett a császári hadakat vezető Caraffával szemben. A vár elestekor Bécsbe hurcolták, két gyermekével, Ferencsel (ő a későbbi II. Rákóczi Ferenc fejedelem) és Juliannával együtt.

A hatalmas 3,2 × 5 méteres vászon az alvinci műteremben készült. Éppen a föladás pillanatát rögzíti. A vereség ellenére dacos, egyenes tartású Zrínyi Ilona két gyermekét óvón átfogva áll a várfalakon kívül. Körülötte sebesült, bekötött fejű és karú szomorú kuruc vitézek tépett zászlóval. Előtérben a megadást szimbolizáló fegyverek halmaza. Balra egy romos kapubástyán át a császáriak vonulnak föl diadalmasan. E képen is rajzi-grafikai elemek érvényesülnek inkább. Erőteljesebb színt adott a tépett zászló és a gyermekeknek a jelenetet derítő aranyos és sárga öltözéke.

Az ezredéves ünnepek idején millenáris rendelésre készült hatalmas történelmi festményt az Alpár Ignác tervezte enyedi vármegyeház neoreneszánsz épületébe szánták. Végül oda is került, de nagyon körülményesen. A vásárló bizottságnak és a megyei uraknak a millenniumi ragyogásban nem tetszett a csüggesztő hangulatú kép. Hibákat kerestek benne, például, hogy Zrínyi Ilonának túl hosszú a nyaka (!), csak hogy elutasíthassák. A festő az átdolgozásra nem volt hajlandó. Valami keveset módosított rajta, azután az alvinci műteremben befelé fordította, hogy senki ne láthassa. Mikor már Pataky a szélütéstől magatehetetlenné vált, felesége kényszerűségből fele áron szóta rá az államra.

Nem kevésbé szomorú a festmény utóélete. Miután a megyeközpont az 1920-as években Gyulafehérvárra került át, a képet összetekerve elszállították. Pár éve bukkant föl a területszerzésekkel kiegészült román államiságot szimbolizáló gyulafehérvári Egyesülés Múzeumában, pontosabban annak egy félreeső könyvtártermében. Földre érő alsó részét betűrve és léccel leszorítva rögzítették. Keret nélkül áll, pereg róla a festék.

Ez a kudarc és egy szerencsétlen vállalkozásból a festő családjának teljes anyagi romlása az a végjáték, amelyet a leghívebben Szentimrei Jenő írásai közvetítenek felénk. A Szentimrei (eredetileg Kovács) család Enyedről költözött át Alvincre, és Patakyékkel egymást látogató baráti viszonyban voltak.

ARANYLÁZ ALVINCEN

A festő mindjobban elszakadt a pesti és alföldi környezettől. Modelljeit a szülőföld közelében kereste. A nagyrészt román vidéken, az Erdélyi-Érchegység hegyei közötti Alvincen, az árucserre természetes központjában a vásárookra látogató havasiak remek modellként kínálkoztak. „Csak fel kellett öltöztetni őket Esze Tamás talpasainak vagy Vak Bottyán kócos lovacskán bujdosó huszárjainak” – írta önéletrajzi kötetében Szentimrei. Ez annál könnyebben ment, mivel Pataky kiválóan beszélt románul, sőt a felesége is értette a nyelvet, amit még apja egykori szebeni tisztiszolgáinak beszédéből tanult meg. Egy napon azután valami furcsa, igéző, fantáziát megmozgató dolog történt. „Hunyad megyei román parasztok egyik hetivásáros napon titokzatos képpel állítottak be a festő portájára – olvasható Szentimrei idézett első fogalmazású írásában az Ellenzékben. – Bőriszákjuk tömve volt szürkés, sárgán csillogó vulkanikus kőzetdarabokkal. Termésárral. Hallották, hogy »az úr« esztendőket töltött külföldön, s nagyúri ismeretségei vannak. Hozzásegíthetné őket, hogy a havasok

közé rejtett kincset feltárják.” A lelőhelyet a Piáni-patak völgyében mutatták meg a festőnek. „És az egyébként passzív, csak a maga mestersége iránt érdeklődő művész egyszerre bámulatos agitálásba csap át. Heteken át bújja a hunyadi havasokat. Külföldi utakat tesz, tárgyal, levelez.”

Valami olyasmi történt – folytatja életrajzi regényében a történetet Szentimrei –, mint ami a váratlan kincsekre bukkanó hősök esetében Jókai regényeiben vagy Déryné naplójában olvasható. „Írt Párizsba valami pénzembereknek, akikkel odakinn a Munkácsyék szalonjában ismerkedett meg. Szakemberek jöttek, mérnökök, geológusok, kirándultak a piáni arannyal csillogó patakhhoz. [...] Franciaországból kezdtek érkezni az ércűző, aranymosó gépek, hozzájuk való szakemberekkel. Megindult a felszíni fejtés a patak környékén, itt is, amott is... És az eredmény? Semmi vagy majdnem semmi. Egy szép napon leállították a Párizs felől érkező pénzek csörgedezését. A tőke nem tartja kifizetődőnek a további kutatást, a szóban forgó hegyvidéken talált kőzet aranytartalma csekély. Az odaszállított gépekre sem reflektál. Többe kerül a hazaszállításuk. Ha monsieur Pataky úgy látja, hogy a bank tévedett, ám folytassa saját kockázatára a dolgot, őszinte szívből szerencsét kívánnak hozzá... Egyetlen francia szakmunkás tartott ki mellette s a gépek mellett. A többi a rendetlenül folyósított fizetések következtében rendre kereket oldott. Végül az utolsó is, mély sajnálatát kifejezve búcsút vett monsieur Patakytól, és felült az Orient expresszhez csatlakozó aradi gyorsra. Ekkora már az összes pénzforrások bedugultak, és a gépeket azóta is ott lepi a hó, ott verik a havasi esők.”

A festő a végletekig kitarzott. Ráment minden vagyona, előlegeket vett fel. Befektette Ida nevű húga férjének, a Kolozsváron élt Körmeny Árpádnak minden pénzét is. Egy bank azután az összes adóságot konvertálta. A kamatok meghaladták az évi kétezer forintot, s azonfelül még a tőkét is törleszteni kellett, meg a hattagú családot eltartani.

Pataky jelentkező idegbántalmakkal élte túl az összeomlást. Hogy valahogyan felszínen maradjon – ismét Szentimrei korábbi írását idézve –, „felújítja az összeköttetést régi londoni képkereskedőjével, s megkezdí a képtermeletést – nagyban”. A méretre rendelt, többnyire lovas képeket az ügynök nagy haszonnal Amerikába szállítja.

A fiatal Szentimrei még tanúja lehetett, miként gyártotta sorozatképeit a festő az Amerikába kivándorolt magyaroknak, hogy „legyen néhány tenyérnyi mező és néhány tenyérnyi égbolt szobájuk falán a »country«-ból”. Emlékirataiban írja: „Két középső lánya, hogy nekem szenzációval szolgáljon, feltuszkolt a műterem külső oldalán a padlásfeljáróra. Onnan a felső világítás nagy ablakának egyik kockáján át meg lehetett lesni, hogyan dolgozik édesapjuk. Mert ilyenkor a feleségén kívül senki emberfiának nem volt szabad a műteremben tartózkodnia.” Szentimreinek egy korai verse – *Magyar művész Alvincen 1908-ban* – meg is örökítette ezt a hangulatot.

*Ó, soha-soha ilyen szívszakasztót,
Soha-soha ennél fájdalmasabbat.*

Keresztútjának utolsó stációt járta a festő. 1910-ben, éppen a Szentimrei (Kovács) -házban tett látogatása során szívszélütés érte. Mindkét karja megbénult. Két könyöke alatt botot támasztva járt. Baljában tartott palettájára felesége nyomkodta rá a kért színeket. Azután egy újabb szélütés 1912. március 4-én végzett vele. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat Munkácsy-leplét küldték le a koporsójára. Egy hagyatéki kiállítás még kijárt neki a pesti Múcsarnokban, hogy utána jószerint elfejejsék. Hagyatékának tusrajzait és akvarelljeit a nagyvárosi Helikon műkereskedés vette meg 1924-ben, és árulta potom pénzekért.

A család azonban már a festő halálakor elköltözött Alvincről. Az özvegy kalapszalont nyitott Pesten a Veres Pálné utcában, egy második emeleti helyiségben. Egyetlen fiuk, Pacó Doberdónál elesett.

UTÓHANG

Egy szeptember végi napon, a „vénasszonyok nyara” napsütésében kutattam Pataky László nyomai után Alvincen. A műtermet reméltem megtalálni. Száz év után. Persze, hogy hiú ábránd.

Az újvinci telepen, az egykori nagyközség kelet felé húzódó nyúlványán már néhány kivétellel csupa új ház áll. Egy öregasszonyt ajánlottak, mint aki sok mindenről tud. A dél-erdélyi szomorú

szórványvidéken a kendős öregasszony, Eszti néni kissé már törve beszélt magyarul. Azt viszont tényleg tudta, szüleitől hallotta, hogy élt a közelben egy Pataky nevű festő. Háza volt az utcasonon, és a kertben „nagy üvegháza”, ahogyan a műtermet nevezte. De csupán ennyi volt a követhető nyom.

Igazi meglepetést a megviselt állapotában is impozáns gótikus református templom környezete okozott, amelynek lezárt udvarára csak akrobatikus falmászással lehetett bejutni. Egy új sír, kisebb emlékműnek is beillő márványtáblája hirdette: „Itt várja feltámadását Pataky László festőművész...” (Ugyanitt nyugszanak a fölszámolt református temetőből ide áthozott elhunytak hamvai.) „Újratemette Alvinc református egyházközsége, 2015 tavaszán.”

Nem feledte el tehát teljesen a falu annyira megritkult magyarsága a községéhez hűséges, egykor oly nagyra tartott festőt. Az emlékállítással mintha a múlt jelképes feltámadásában reménykednének.

Pataky leköltözése idején Alvincnek még 848 magyar lakosa volt. Mára 40 katolikus és az emlékművet állító 10 kálvinista maradt.

Belém hasítanak a költő Jékely Zoltán szórványsírató versének strófái. Hajszára minden úgy történt itt is, ahogy a közeli Marosszentimrén, melyről az egykori vers szólt.

*Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap.*

Pataky László 2015-ben fölállított síremléke az alvinci református templom kertjében